

Zavod za varstvo kulturne dediščine, Restavratorski center

Društvo restavradorjev Slovenije

in

Slovensko konservatorsko društvo

vabijo na strokovni posvet

RETUŠA IN PROBLEMATIKA PREZENTIRANJA STENSKIH POSLIKAV

Galerija Franceta Miheliča, Kašča, Škofja Loka

četrtek, 27. oktober 2016

Strokovni posvet je zasnovan z namenom aktualizacije navedene problematike, saj je vprašanje prezentacije stenskih slik aktualna, a redko obravnavana tematika. Gre za prvo v nizu srečanj na to temo, ki bodo osredotočena na izmenjavo pogledov, konceptov, teoretskih pristopov in praks, ter v nadaljevanju posvečena tudi bolj specifičnim vprašanjem. Cilj je oblikovanje smernic oz. nadaljnjih korakov, ki so potrebni za izboljšanje strokovnega dela na tem področju.

Posvet je namenjen konservatorjem in restavratorjem, pa tudi vsem lastnikom in zainteresiranim za delo na kulturni dediščini. Poleg strokovnega programa bodo organizirani še ogledi nekaterih najpomembnejših in v zadnjem času obnovljenih spomenikov v mestu ter njegovi okolici.

**

Lokacija: Galerija Franceta Miheliča, Kašča na Spodnjem trgu 1 v Škofji Loki
Brezplačna parkirišča so pri nogometnem igrišču v Puštalu, na klancu pod občinsko stavbo, v bivši vojašnici ter pri Tehniku (pred mostom pri Kašči). Bodite pozorni, če je kje potrebno označiti čas parkiranja.

Udeležba: obvezne so predhodne prijave s povratno pošto oz. na elektronska naslova tajnic društev:
info@slodrs.si ali marija.ana.kranjc@zvkd.si

Za člane obeh društev s plačano letno članarino je dogodek brezplačen, nečlani plačajo 10 eur za kosilo ter kavo in čaj. Kotizacije za strokovni del ni.

PROGRAM

- 08:30 Prihod in jutranja kava
09:00 Otvoritev in uvodni nagovor

I. DEL

09.15 1. SKLOP

Moderatorica: Martina Lesar Kikelj

- 09.15 Ajda MLADENOVIC, *Zgodovinski pregled raznolikih pristopov k retuši*
09.35 Simona MENONI, *Duhovna komponenta srednjeveškega stenskega slikarstva. Problem restavratorske prezentacije za razumevanje srednjeveških sakralnih stenskih poslikav*
09.55 Anita KAVCIC KLANCAR, *Retuša – dotik s slikarjem. Vloga razumevanja umetniškega dela*
10.15 Vlasta ČOBAL SEDMAK, *Kompleksnost razumevanja vidnega polja*

10.35 Razprava

10.55 Odmor za kavo in čaj

11.20 2. SKLOP

Moderator: Robert Peskar

- 11.20 Andrej JAZBEC, *Retuša, prezentacija - problemi in rešitve*
11.40 Andrej ŠEBALJ, *Retuša kot tehnična in estetska prvina pri prezentaciji stenskih slik*
12.00 Ivan BOGOVČIČ, *Estetske reintegracije likovnih umetnin. Drobci iz osebne prakse*
12:20 Damjana PEDIČEK TERSEGLAV in Tjaša PRISTOV, *Problematika prezentiranja dekorativnih stenskih poslikav*

12:30 Razprava

12:50 Zaključek prvega dela

13:00 Kosilo v gostilni Kašča

II. DEL

- 14:10 Terenski ogled: Rotovž, Mestni trg 35
14:40 Terenski ogled: Loški grad, kapela
15:30 Terenski ogled: Godešič pri Škofji Loki, cerkev sv. Nikolaja
16:00 Zaključek posveta

POVZETKI REFERATOV

Zgodovinski pregled raznolikih pristopov k retuši

Ajda MLADENOVIC, konservatorka-restavratorka, Zavod za varstvo kulturne dediščine, Restavratorski center

Skozi zgodovino je restavriranje umetnin nenehno predmet kontroverzij in teoretskih razprav med umetniki, umetnostnimi zgodovinarji, konservatorji in restavratorkami. Vprašanja o retuši se prično razvijati z distanco do umetnine, ko ta iz vsakdanje vloge preide v anonimnost zbirk in postane predmet znanstvenega raziskovanja. Sprva poudarjeno estetsko vrednost umetniških del, ki so igrala pomembno vlogo v službi religiozne in privatne sfere, je na podlagi zgodovinskega in znanstvenega pristopa skorajda preglasila zahteva po ohranjanju avtentičnega predmeta kot zgodovinskega dokumenta. Ker gre pri retuši za vprašanja vizualnih vrednosti umetnine, pa vse, kar zadeva njen videz, vpliva tudi na njen pomen. Pa vendar se zdi, da vse prevečkrat izolirano obravnavamo zgolj njene tehnične pomanjkljivosti, jo zreduciramo na predmet in pri tem pozabimo, da gre za umetniško delo. Prav retuša, ki je sklepni moment restavratorskega posega, vrača umetnini njeno celovitost in sporočilnost ter vpliva na njeno vrednotenje in sprejemanje med občinstvom. V predstavitvi se bomo sprehodili skozi krajši zgodovinski nabor raznolikih retuširnih pristopov in usmeritev v sosednjih deželah ter poiskali njihove odmeve tudi pri nas.

Duhovna komponenta srednjeveškega stenskega slikarstva.

Problem restavratorske prezentacije za razumevanje srednjeveških sakralnih stenskih poslikav

Simona MENONI, konservatorka, Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Maribor

Referat govori o duhovni komponenti srednjeveškega sakralnega stenskega slikarstva, katerega idejni ikonografski svet preglašča formalni slogovni izraz in njegovo razumevanje. Srednjeveške freske, ki so bogato krasile tako župnijske kot tudi na slovenskem geografskem prostoru bogato posejane manjše podružnične cerkve, so s poslikavami, ki so zaživele v soju sveč in v svetlobi, padajoči skozi bučne, verniku predstavljale mistične podobe z bogatim, v liturgičnim kontekstu razumljenim sporočilom. Prebujale in nagovarjale so duhovni svet v nas, gradile nebeški Jeruzalem in z razvojem srednjega veka vključevale vedno več žanrskih elementov, ki so običajnemu človeku približali življenje svetih ljudi. Groza pasijonskega trpljenja je postajala z rastjo srednjega veka ekspresija čustev, krivda srednjeveškega človeka in preko nje moč cerkve, pa do razmaha reformacije vedno večja. Sakralne stenske poslikave torej predstavljajo *kontemplativna polja in prostore meditacije* srednjeveškega, lahko pa tudi današnjega človeka. Iz navedenega sledi, da razumevanje duhovnega izročila poslikav predstavlja predpogoj za korekten konservatorsko-restavratorski poseg, ki duhovnega konteksta slikarjev ne sme zmanjšati, odvzeti ali izmaličiti z likovnim esteteiziranjem ali potvarjanjem poslikave. Referat tako na izbranih izstopajočih primerih srednjeveških poslikav razlaga duhovno konotacijo naslikanih prizorov in opisuje izgubo kontemplativne note z nepremišljenim restavratorskim posegom v slikarstvo. Nagovarja k interdisciplinarnemu premisleku pred posegom in nujnost sodelovanja umetnostnega zgodovinarja specialista pri presoji restavratorske prezentacije srednjeveških stenskih slikarjev. Ob tem pa ostro obsoja prevlado presoje posegov skozi denarno in časovno prizmo, zaradi katere izgubljammo dediščino, ki morebiti resda ni tako izpostavljena in *vsem na očeh*, predstavlja pa sila pomemben del slovenskega dediščinskega patrimonija.

Retuša – dotik s slikarjem. Vloga razumevanja umetniškega dela

Anita KAVČIČ KLANČAR, konservatorka-restavratorka, Zavod za varstvo kulturne dediščine, Restavratorski center

Vsako poseganje v materialnost umetnine je obenem tudi poseganje v njeno idejno, estetsko, vsebinsko, zgodovinsko, duhovno polje. Zato moramo biti restavratorji pozorni na »celo-pojavnost« umetnine. Poleg poznavanja njenega materialnega in tehničnega vidika ter procesov staranja, mora restavrator dobro razumeti njeno slikarsko, barvno, kompozicijsko in prostorsko zasnovo, ki je tesno povezana z vsebino oz. ikonografijo poslikave, ta pa z njenim idejnim sporočilom oz. njeno duhovno pojavnostjo. Bistveno je, da restavrator s svojim poseganjem ne premika osi kateregakoli vidika umetnine, ker bi to pomenilo osiromašenje njene celovitosti in edinstvenosti. Ob vsem tem pa se zaveda časovnega odmika od umetnine, kar pomeni smiselno vključevanje staranja, poškodb in predelav v njeno integriteto.

Problematike se bom dotaknila s primeri iz osebne restavratorske prakse.

Kompleksnost razumevanja vidnega polja

Vlasta ČOBAL SEDMAK, konservatorka-restavratorka, Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Maribor

Kompleksnost razumevanja vidnega polja se nam zdi samoumevna. V vsakdanji naglici pozabljamo, da je v ozadju zapleten in kompleksen proces, in da so naši možgani tisti, ki ga sproti pretvarjajo v smiselno zgodbo. Od rojstva naprej potekajo na podlagi izkušenj procesi učenja, s katerim naši možgani lahko logično razumejo vidni svet. Kaj se dogaja, ko vidimo neznan predmet, bodisi v realnosti bodisi na fotografiji ali sliki? Dokler ne dobimo ustrezne razlage, ga ne znamo razumeti. Enako se dogaja ob gledanju npr. srednjeveške poslikave, kjer brez predhodnega znanja prizorov ne znamo razbrati in jih ne razumemo. Spet se zgodi enako pri gledanju restavrirane poslikave. Neukim se ob videnju praznih polj pogosto porajajo dvomi o dokončanju restavratorskih del, in vprašanja, zakaj prizori niso ponovno naslikani. Restavratorji gledamo restavrirano poslikavo skozi prizmo nam znanih tehnoloških postopkov in procesov. Ob končni prezentaciji razumemo probleme, s katerimi se je srečeval restavrator med delom, in v primeru, da je retuša izvedena po pravilih našega dogovora (npr.: lokalno omejena na poškodbe, v tratteggio tehniki, s ponavljajočimi barvnimi toni iz okolice,...) ne vidimo težav, oziroma težko razumemo, da je za nekoga lahko zavajajoča in prikriva izpovednost originala. Umetnostni zgodovinarji vidijo poslikavo spet drugače, bolj enovito in nepristransko. Razbirajo ikonografske detajle in prepoznavne slogovne elemente, sama retuša pa jih lahko pri tem zavaja.

V prispevku želim ozavestiti vzrok problema in vzpodbuditi posameznike k razmisleku in iskanju novih konstruktivnih rešitev pri prezentaciji poslikav. Hkrati želim predstaviti morebitno rešitev o usklajenosti akromatskih in kromatskih barv enake intenzitete na osnovi zakonov iz likovne teorije ter podati morebitno smer, ki bil lahko pomenila približek nevtralni retuši.

Retuša, prezentacija - problemi in rešitve

Andrej JAZBEC, konservator-restavrator, Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Nova Gorica

Po Cesaru Brandiju ima umetnina dvojno, zgodovinsko in estetsko vrednost. Umberto Baldini pa razmišlja o obstoju umetnin v treh pojmi: bios, thanatos, eros. Življenje, smrt, in eros. V času svojega življenja (bios) umetnina lahko doživi uničenje (Thanatos), to je lahko zanemarjenje, opustitev ali travmatičen dogodek (požar, potres, vojna). Podaljšanje fizičnega življenja (bios) ni dovolj, potrebno ji je povrniti tudi njeno umetniško razsežnost, to je eros.

Pri odločanju o integraciji poškodb vpliva na končno odločitev več dejavnikov:

- obseg poškodbe oziroma poškodovanosti
- pomembnost, zgovornost, zahtevnost, ključnost manjkajočih detajlov.
- vloga poslikave znotraj okolja, ki jo obdaja, in njen simbolni pomen

Retuša drobnih poškodb se razlikuje od retuše večjih poškodb. In tudi pri obsežnejših so možni različni pristopi:

- Barvna selekcija, s katero dopolnimo vrzeli, je lahko izvedena v črtkah ali pikicah. Barve nanašamo brez mešanja, v več plasteh.
- Barvno abstrakcijo uporabimo pri večjih in nedopolljivih vrzelih, ki jih toniramo v barvah, ki obkrožajo vrzel. Izvede se v barvni selekciji v črtkah ali pikicah.
- Nevtralno ozadje uporabimo pri večjih in nedopolljivih vrzelih. Vrzel toniramo v »nevtralni barvi«.
- Rekonstrukcija. Pride v poštev predvsem pri ponavljajočih se dekoracijah in pri vrzelih, ki jih je zaradi njihove funkcije v prostoru (simbolna, arhitekturna) potrebno dopolniti. Lahko se izvede z imitacijo originalne poslikave ali z barvno selekcijo.

Predstavljam bom nekaj primerov iz Italije, zatem pa probleme, s katerimi sem se sam srečal in jih poskušal rešiti v projektih, ki sem jih vodil. Vrzel, poškodba, je vsekakor tujek, motnja na umetnini, ki sili v ospredje in krni delovanje umetnine, njen eros. Estetska prezentacija - obdelava poškodb na umetnini, skuša v prvi vrsti zmanjšati njihovo moteče, kvarno delovanje. Okrnjeno telo umetnine potrebuje »proteze« za nadaljnje življenje in delovanje, četudi šepajoče.

Retuša kot tehnična in estetska prvina pri prezentaciji stenskih slik

Andrej ŠEBALJ, konservator-restavrator, s. p.

Medtem ko se je Brandijeva restavratorska teorija prvenstveno osredotočila na estetske kriterije retuše kot pomembnega elementa pri končni prezentaciji stenskih poslikav, so se naslednje generacije restavratorjev zlasti v nemških deželah posvečale tudi njenim tehničnim segmentom, ki so za likovno-estetsko učinkovanje umetnine ravno tako, če ne še bolj pomembni kot sama forma retuše. Stopnja tehničnih in estetskih prvin je navadno v postopkih restavriranja odvisna od stopnje ohranjenosti in funkcije poslikav, pri čemer je potrebno upoštevati tudi bodočo dokumentarno izraznost umetnine po restavratorskem postopku. Vendar pa dokumentarnost poslikave ne sme prevladati nad njenim avtentičnim učinkovanjem in izraznostjo, še posebej ne takrat, ko je stopnja njene ohranjenosti dobra, ali takrat, ko opravlja svoje primarno poslanstvo oziroma funkcijo. Da bi dosegli ustrezno uravnovešenost vseh naštetih prvin, se pravi avtentičnost, dokumentarnost in estetsko-likovno izraznost, pogojeno s funkcijo, je nujen pogoj, da restavratorske postopke izvaja ustrezno usposobljen restavrator, ki dobro pozna likovno-stilni in tehnološki karakter stenskih slik. V zadnjih desetletjih je mogoče v restavratorski praksi pri nas in v tujini opaziti različne pristope, ki že pri izboru koncepta odpirajo več vprašanj, kot pa ponujajo odgovorov.

Estetske reintegracije likovnih umetnin. Drobcji iz osebne prakse

Ivan BOGOVČIČ, konservator-restavrator, upokojeni profesor

Reintegriranje poškodovanih ali okrnjenih umetnin s postopki retuširanja ali s postopki rekonstruiranja predstavlja zelo tehten in kočljiv poseg v integriteto vsake umetniške stvaritve. V praksi se srečujemo z zelo raznolikimi problemi, za katere lahko najdemo več sprejemljivih ustreznih rešitev. Običajno se najustreznejša različica sprejme s konsenzom.

V prispevku obravnavam nekaj izbranih primerov iz osebne prakse, ki morda lahko prispevajo k nadaljnjim razmišljanjem in razvijanjem novih pogledov in k iskanju boljših rešitev. Pri delu se soočamo najprej z izhodiščnimi aksiomi ohranjanja kulturne dediščine, ki pa so splošni in so v praksi pogosto pretogi, saj veljajo za vse zvrsti dediščine in ne upoštevajo dovolj specifičnosti posameznih zvrsti. Pri likovnih umetninah je ta raznolikost pristopov še zlasti zaznavna. Pa tudi znotraj posameznih likovnih zvrsti se srečujemo s specifikami, ki od nas zahtevajo vedno znova nova razmišljanja in njim ustrezne rešitve. Tako se pri stenskem slikarstvu soočamo z različnimi tehnikami, slogi, tehnologijami, z deli v notranjosti objektov in na zunanjščinah, z različnimi mikroklimatskimi in

drugimi vplivi, z različno opremo v notranjščini in podobnimi izhodiščnimi problemi. Iz prakse na terenu pa vem, da je zelo pomemben tudi sociološki moment. Te umetnine so nastale za ljudi in so praviloma v objektih, ki služijo prvotnemu namenu. Zato ne morejo biti pristopi enaki kot pri prezentaciji likovnih del v muzejih ali tam, kjer objekti ne opravljajo več prvotne vloge.

Zavedamo se, da so osnovna izhodišča varovanja in ohranjanja kulturne dediščine za nas kanoni oziroma dogme, vendar pa je naša naloga, da pri vsakem primeru posebej iščemo ustrezne rešitve, ki zmorejo zadovoljiti široki krog potencialnih uživalcev zaupane nam likovne tvornosti.

Problematika prezentiranja dekorativnih stenskih poslikav

Damjana PEDIČEK TERSEGLAV, konservatorica, in TJAŠA PRISTOV, konservatorica-restavratorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Ljubljana

Prispevek govori o problematiki ohranjanja in prezentacije dekorativnih stenskih poslikav (šablone, valjčki), ki so prisotni predvsem v profani stavbni dediščini. V preteklosti tovrstna tematika ni bila dovolj zanimiva za prezentacijo, danes pa je vedno manj primerov celostnih prenov (notranjščine ali zunanjščine), in počasi se njihova zapuščina izgublja. Namen prispevka je predstaviti ključne probleme, ki so se v preteklem obdobju na različnih primerih pokazali kot ponavljajoč se vzorec; od problema vrednotenja, temeljite in poenotene dokumentacije, do kakovostne prezentacije in načina vzdrževanja.

Redki lastniki ob odkritju dekorativnih poslikav prepoznajo njihovo kulturno, zgodovinsko in likovno-estetsko vrednost in potrebo oz. nujo po ohranitvi, večinoma jim odkritje predstavlja predvsem finančno breme in dodatne zaplete pri nadaljnjem vzdrževanju. Ko gre za obnovo na dediščini v javni lasti, ki bo služila javnemu namenu, običajno ni težav, saj se v naprej predvidi predhodne raziskave in način obnove. Težave nastopijo, kadar gre za zasebno last in zasebno bivalno namembnost. Večina tovrstnih notranjih prostorov je v preteklosti že doživela mnoga vzdrževalna dela, obnove in razne predelave, razen v objektih, ki niso stalno naseljeni, oz. so brez namembnosti.

V nadaljevanju prispevka sledi predstavitev nekaterih različnih praks konservatorja in restavratorja ob odkritju poslikav na terenu na profani (etnološki) stavbni dediščini, njihove nadaljnje obdelave ter dileme, ki se pojavljajo na račun sodelovanja med investitorjem, pristojnim konservatorjem in restavratorjem.